

*Рачинський Р. Ю.,**аспірант кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін
ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»*

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

Анотація. Метою є формування поняття «цивільно-правовий механізм регулювання сімейних відносин».

У статті зазначається, що дослідження ролі та значення правового регулювання суспільних відносин, в т.ч. сімейних правовідносин, набуває нової актуальності у зв'язку з набуттям Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, адже чітке врегулювання суспільних відносин є головною ознакою приналежності нашої держави до романо-германської правової сім'ї.

Грунтовно досліджуючи понятійний апарат, зокрема поняття «правового регулювання», «механізму правового регулювання», дійшли висновку, що механізм правового регулювання варто розглядати як сукупність правових засобів, які здійснюють комплексний вплив на регулювання суспільних відносин з метою їх упорядкування.

В центрі уваги також поняття «сімейне право», «сімейні правовідносини». У статті звертається увага, що сімейні правовідносини є, в першу чергу, особисто-правовими і лише потім майновими, і що майнові відносини завжди і безпосередньо пов'язані або виникають з особистих відносин. Крім того, сімейні права і обов'язки пов'язані безпосередньо з конкретною людиною і не можуть бути передані іншим особам.

Досліджено проблематику співвідношення цивільного та сімейного регулювання, зокрема субсидіарного застосування норм Цивільного кодексу України до сімейних відносин, та дійшов до висновку, що це цілком виправдано у випадках, коли відсутня доцільність особливого правового регулювання відносин між членами сім'ї. Зокрема з'ясовано, що сімейно-правові договори мають договірну конструкцію цивільного права, а тому регулюються загальними положеннями Цивільного кодексу України про правочини з урахуванням реквізитів сімейно-правових договорів.

Ключовою у рамках дослідження є концепція механізму правового регулювання сімейних відносин та його ознак, запропонована В. Чернегою.

На основі проведеного дослідження, формулюються такі поняття, як «сімейні правовідносини» та «механізм цивільно-правового регулювання сімейних відносин». Поняття механізму цивільно-правового регулювання сімейних відносин визначається як сукупність правового інструментарію (засобів, способів і форм), визначеного для сімейних та цивільних правовідносин, який націлений на впорядкування сімейних правовідносин між носіями (суб'єктами) відповідних прав і обов'язків, а також на забезпечення публічних інтересів держави щодо соціальної стабільності первинного та основного осередку українського суспільства.

Ключові слова: суспільні відносини, правове регулювання, механізм правового регулювання, сімейні правовідносини, механізм цивільно-правового регулювання сімейних відносин.

Постановка проблеми. Суспільні відносини, що регулюються нормами приватного права, є значним за обсягом масивом різноманітних правовідносин, що виникають у суспільстві і включають у т.ч. сімейні правовідносини. У такі відносини люди вступають з метою задоволення цілої низки потреб, пов'язаних з функціями сім'ї: економічною, репродуктивною, сексуальною, виховною, комунікативною тощо.

Наразі гармонізація національного законодавства до законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС) є пріоритетним напрямком розвитку нашої правової системи та правової держави загалом, особливо враховуючи набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС. Тому дослідження ролі та значення правового регулювання суспільних відносин набуває нової актуальності, адже чітке врегулювання суспільних відносин є головною ознакою приналежності нашої держави до романо-германської правової сім'ї.

Необхідність наближення законодавства України до сучасної системи європейського права та необхідність удосконалення механізмів регулювання сімейних відносин відповідно до норм та стандартів ЄС потребує ґрунтовного дослідження понятійного апарату.

О.Я. Кархут зауважує, що для реалізації правового регулювання суспільних відносин важливе значення має його механізм, від якого залежить ефективність такого регулювання, відповідність поведінки учасників суспільних відносин приписам юридичних норм [1, с. 34].

Водночас В.В. Мазур зазначає, що механізм правового регулювання досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, тому їх позиції щодо сутності механізму правового регулювання суттєво різняться. Водночас цивілісти здебільшого беруть до уваги теоретичні настанови про механізм правового регулювання, що є базовими в осмисленні цієї проблематики загалом та означені тривалим періодом становлення на рівні загальнотеоретичних досліджень [2]. Саме тому з метою належного врегулювання суспільних відносин виникла потреба дослідити поняття «цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відзначимо окремі наукові здобутки наших цивілістів, які досліджували різні аспекти цивільно-правових відносин, а саме: М. Гудими, Г. Льченка, О. Єгоричевої, А. Коструби, І. Лукасевич-Крутник, В. Луця, В. Мазур, Н. Міловської, Г. Осетинської, В. Погребняк, О. Письменної, І. Семенюта, С. Сліпченко, Ю. Рябченко, Н. Федорченко, О. Черняка тощо. Особливої уваги у контексті нашого дослідження потребують праці В. Чернеги, який розробив концепцію механізму правового регулювання сімейних відносин. Тому з метою подальшого розвитку вказаної концепції та її розвитку в умовах оновлення наукової думки вважаємо за доцільне ґрунтовніше опрацювати понятійний апарат.

Метою статті є формування поняття «цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин».

Виклад основного матеріалу дослідження. Для нормального існування людей у суспільстві та державі встановлюються відповідні правові рамки їх життєдіяльності. Правове регулювання конкретних суспільних відносин здійснюється за допомогою певних засобів (способів і форм), які забезпечуються впорядкування такого роду відносин та приводять їх у відповідність вимогам правових норм.

Професорка О.Ф. Скакун зазначає, що визначальною рисою правового регулювання є те, що воно має специфічний механізм. Поняття механізму правового регулювання використовують у теорії для досягнення взаємодії різних елементів правової системи, що уможливує регулятивний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування [3, с. 253].

Водночас О.М. Куракін окреслює механізм правового регулювання як нормативно-організований, послідовний комплексний процес, спрямований на результативне втілення норм у життя, на впорядкування, закріплення, розвиток і вдосконалення суспільних відносин за допомогою правових засобів із метою реалізації інтересів суспільства та держави [4].

В.Л. Яроцький, досліджуючи механізм правового регулювання як цивілістичну категорію, зазначає, що механізм правового регулювання – це система правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативний правовий вплив на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування «(власне їх правового регулювання)» [5].

Н.С. Кузнецова, досліджуючи договір у механізмі регулювання цивільно-правових відносин, визначає, що процес правового регулювання має декілька стадій: а) регламентація суспільних відносин (нормотворення); б) виникнення суб'єктивних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків; в) реалізація суб'єктивних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків, утілення їх у конкретній, фактичній поведінці учасників суспільного відношення; г) застосування права [6, с. 16].

Отже, механізм правового регулювання варто розглядати як сукупність правових засобів, які здійснюють комплексний вплив на регулювання суспільних відносин з метою їх упорядкування.

В основі упорядкування суспільних відносин завжди є та залишитися людина з притаманними їй свободами та відповідними правами і обов'язками. Більшість цивілізованих держав світу фіксують права і свободи людини та громадянина в своїх конституціях. Саме тому Конституція України встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю та закріплює найважливіші права у Розділі 2 «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Проте цей перелік не є вичерпним, як стверджується у статті 22 Конституції України [7].

Конституційні права і свободи людини і громадянина можна класифікувати як громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, сімейні, культурні. Саме сімейні права відображають можливість людини і громадянина вільно розпоряджатися собою в сімейних правовідносинах: а) не втручання в сімейне життя; б) добровільне заключення шлюбу, рівні права і обов'язки у шлюбі і сім'ї; в) право на державну охорону сім'ї, материнства, батьківства і дитинства; г) право на рівність дітей незалежно від походження чи народження у шлюбі або поза шлюбом та інші.

На думку В.А. Ватраса, сімейне право – це єдина система, яка постійно змінюється, наповнюється, перетворюється, відходить від традиційних підходів до розуміння джерела права як виключно законодавства та норм права, що містяться в ньому, а також виявляє закономірності подальшого розвитку системи джерел [8, с. 14].

Сімейний кодекс України (далі – СКУ) у статті 2 визначає перелік відносин, які регулюються СКУ: сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку, утримання; сімейні особисті немайнові та майнові відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком; сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, визначеними у ньому [9]. Тому можемо говорити, що відносини, які регулюються нормами СКУ і входять у предмет сімейного права є сімейними відносинами, які, у свою чергу, виникають між носіями (суб'єктами) певних прав і обов'язків (подружжя, батьки та діти, усиновлювачі та усиновлені, інші члени сім'ї та родичі).

Відзначимо, що сімейні правовідносини є, в першу чергу, особисто-правовими (встановлення та припинення шлюбу, особисто-правовий статус подружжя) і лише потім майновими (спільне та роздільне майно подружжя, аліментні зобов'язання). Причому майнові відносини завжди і безпосередньо пов'язані або виникають з особистих відносин.

На думку О.І. Сафончик, в основі всіх сімейних відносин лежить особливий елемент – одруження або спорідненість [10]. Варто зазначити, що права та обов'язки, що виникають в рамках сімейних правовідносин, не можуть бути переданими іншим особам, а тому сімейні права і обов'язки пов'язані безпосередньо з людиною.

Водночас авторський колектив Науково-практичного коментаря Сімейного кодексу України зазначає, що у літературі небезпідставно оспорується теза про те, що субсидіарне застосування норм Цивільного кодексу України до особистих немайнових і майнових сімейних відносин зумовлене тим, що як цивільне, так і сімейне право належать до приватного права [11, с. 97].

Важливою є роль і значення Цивільного кодексу України в регулюванні сімейних правовідносин. Так, якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані СКУ, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), якщо це не суперечить суті сімейних відносин (стаття 8 СКУ) [9]. Наявність у СКУ відсилної норми до ЦКУ викликає значну кількість дискусій серед науковців. Цивільний кодекс України, як кодекс приватного права нашої держави, регулює усі приватні відносини в Україні, цілком логічним є те, що його вживають додатковим джерелом сімейного права у тих випадках, коли відсутня доцільність особливого правового регулювання відносин між членами сім'ї.

Правове регулювання будь-яких договорів проявляється в конкретному порядку їх укладення, виконання зобов'язань сторін, відповідальності за невиконання або неналежне виконання цих зобов'язань і розірвання договорів. Водночас сімейне законодавство не містить спеціальних правил щодо укладення, зміни та розірвання сімейних договорів. Однак сімейно-правові

договори мають договірну конструкцію цивільного права, тому при регулюванні цих питань слід керуватися загальними положеннями Цивільного кодексу України про правочини, зобов'язання та договори з урахуванням реквізитів сімейно-правових договорів.

Водночас позиція законодавця щодо меж правового регулювання чітко розмежована. Відповідно до частини першої статті 9 Цивільного кодексу України положення ЦКУ застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства [12].

Є.О. Харитонов стверджує, що вимога про відповідність норм ЦК України «суті сімейних відносин» (у контексті ч. 1 ст. 8 СК України) не є конкретною через відсутність критерію, за яким мають визначатися норми ЦКУ, що підлягають застосуванню [13, с. 25].

Наведемо декілька позицій науковців щодо співвідношення цивільного та сімейного регулювання. Так, О.В. Некрасова вважає, що в сімейному праві існують дві форми субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до сімейних відносин: а) умовне субсидіарне застосування, передбачене ст. 8 СКУ без визначення конкретних категорій сімейних відносин, на які можуть поширюватися норми ЦКУ; б) пряме субсидіарне застосування, закріплене в СКУ, щодо регулювання нормами ЦКУ конкретних видів сімейних відносин, наприклад щодо обчислення строків, встановлених в СКУ (ст. 12 СКУ), застосування строків позовної давності (ст. 20, ст. 72 СКУ), здійснення права спільної сумісної власності після розірвання шлюбу (ст. 68 СКУ) [14, с. 7–8].

У свою чергу авторський колектив науково-практичного коментаря до СКУ [15, с. 15] звертає увагу на єдину природу цивільних та сімейних відносин, при чому цивільні відносини не можуть суперечити суті сімейних.

Отже, можемо виділити певні загальні ознаки, які притаманні цивільним правовідносинам, і застосовуються до сімейних правовідносин, наприклад, особистий немайновий та майновий характер правовідносин; вільне волевиявлення на вступ в сімейні правовідносини; юридична рівність та майнова відокремленість учасників сімейних правовідносин.

К.Ю. Валігура трактує механізм цивільно-правового регулювання як складну, комплексну систему об'єктивних (нормативна основа, правовідносини, акти реалізації прав та обов'язків) та суб'єктивних (правосвідомість, моральність) елементів, які у взаємозв'язку та взаємодії сприяють подоланню перешкод на шляху задоволення законних інтересів суб'єктів цивільних відносин [16, с. 13]. Водночас вчений визначає такі основні елементи механізму цивільно-правового регулювання: правові норми, правовідносини і акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків [17, с. 9].

В. Чернега визначає поняття механізму правового регулювання сімейних відносин як скупчення правових засобів, способів і форм (юридичного інструментарію), злагоджена взаємодія яких спроможна впорядкувати сімейні відносини задля охорони, з одного боку, інтересів суб'єктів сімейного права (приватних інтересів), а із другого – інтересів сім'ї, як первинного і провідного осередка соціуму, та інтересів держави (публічних інтересів). До ознак механізму правового регулювання сімейних відносин, на його думку, належать: а) цілепокладеність,

яка означає підпорядкованість сімейно-правових засобів, способів і форм, об'єднаних в єдине ціле, меті правового регулювання сімейних відносин; б) поліелементність, тобто в структурі такого механізму нагромаджено набір сімейно-правових засобів, способів і форм, без наявності якого неможливий його запуск; в) конективність означає спроможність елементів механізму правового регулювання сімейних відносин сумісно функціонувати (взаємодіяти); г) алгоритмічність полягає в тому, що такий механізм діє (функціонує) за задалегідь сформованим алгоритмом [18]. Дана концепція є ключовою у рамках нашого дослідження. Її актуальність лише зростає з огляду на динамічність сімейних відносин, які змінюються з урахуванням глобалізаційних процесів, тривалих умов воєнного стану, а також необхідності корекції меж втручання держави у регулювання сімейних відносин.

Проводячи дослідження особливостей правового регулювання сімейних відносин кодифікованими правовими актами в Україні та державах Західної й Центральної Європи, В. Ватрас та І. Костяшкін зазначили: у державах першої групи цивільні кодекси є основним джерелом сімейного права, а в державах другої – спостерігається дуалізм у правовому регулюванні: ті сімейні відносини, які потребують особливого державного захисту, врегульовуються сімейними кодексами або спеціальними законами, які передбачають обмежене застосування джерел, які містять соціально-правові приписи і, як правило, у тих сферах, які не врегульовані сімейними кодексами (законами) і де допускається диспозитивне регулювання (в таких випадках за відсутності відповідного договірного регулювання застосовуються норми цивільних кодексів). У державах англо-американської правової сім'ї правове регулювання сімейних відносин здійснюється так, як і в державах другої групи, однак стосується обмеженого кола сімейних відносин, переважна більшість сімейних відносин врегульовується джерелами, які містять соціально-правові приписи та правові позиції [19, с. 134].

Отже, цивільно-правовий механізм регулювання сімейних відносин в Україні розвивається відповідно до тенденцій країн світу, водночас зберігаючи національну автентичність.

Висновки. Виходячи із вищенаведеного, цивільно-правове регулювання сімейних відносин корелюється з огляду на спільну приватно-правову сутність цивільних та сімейних правовідносин та субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до сімейних відносин. За своєю природою сімейне право слід розглядати невід'ємною складовою (підгалуззю) галузі цивільного права. Більше того, сімейні правовідносини варто розуміти як врегульовані нормами сімейного права особисті немайнові та майнові відносини, засновані на вільному волевиявленні на вступ в сімейні правовідносини, юридичній рівності та майновій відокремленості учасників сімейних правовідносин, що є носіями відповідних прав.

Цивільно-правовий механізм регулювання сімейних відносин є сукупністю правового інструментарію (засобів, способів і форм), визначеного для сімейних та цивільних правовідносин, який націлений на впорядкування сімейних правовідносин між носіями (суб'єктами) відповідних прав і обов'язків (подружжя, батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, іншими членами сім'ї та родичами), а також на забезпечення публічних інтересів держави щодо соціальної стабільності первинного та основного осередку українського суспільства.

Література:

1. Кархут О. Я. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 185 с.
2. Мазур В. В. Механізм цивільно-правового регулювання як правова категорія. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 51–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2015_6_10. (дата звернення: 14.11.2023)
3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ : Алерта, 2021. 528 с.
4. Куракін О.М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 40 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/1b753290-a0c2-46c4-bb03-8175bb67d4e0> (дата звернення: 14.11.2023)
5. Яроцький В.Л. Загальна характеристика механізму правового регулювання як цивілістичної категорії. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч.Н. Азімова, м. Харків, 18 грудня 2015 р. Харків, 2016. С. 8–10.
6. Кузнєцова Н.С. Договір у механізмі регулювання цивільно-правових відносин. *Право України*. 2012. № 9. С. 12–18.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. N 30. Ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 14.11.2023)
8. Ватрас В.А. Джерела сімейного права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Тернопіль, 2020. 44 с.
9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 14.11.2023)
10. Сафончик О. І. Теоретичні аспекти шлюбно-сімейних правовідносин. *Часопис цивілістики*. Випуск 21. С. 28–31. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8761/28-31.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 14.11.2023)
11. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / С.В. Ківалов, Ю.С. Червоний, Г.С. Волосатий та ін. ; за ред. Ю.С. Червоного. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 14.11.2023)
13. Сімейне право України : навчальний посібник / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, В.О. Гончаренко та ін. ; за ред. Є.О. Харитонова. Київ : Істина, 2008. 200 с.
14. Нєкрасова О. В. Застосування цивільного законодавства до сімейних відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2008. 190 с.
15. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Станом на 15 вересня 2021 року / За заг. ред. Журавльова Д. В. К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2021. 520 с.
16. Валігура К.Ю. Моральні засади суспільства в механізмі цивільно-правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2021. 240 с.
17. Валігура К.Ю. Моральні засади суспільства в механізмі цивільно-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2021. 20 с.
18. Чернега В. Поняття та ознаки механізму правового регулювання сімейних відносин. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. No4 (32). Vol. 2. P. 185–191. URL: https://web.archive.org/web/20210228061551id_/http://kelmczasopisma.com/viewpdf/1625 (дата звернення: 14.11.2023)
19. Ватрас В., Костяшкін І. Особливості правового регулювання сімейних відносин кодифікованими актами в Україні та державах Західної й Центральної Європи. *Актуальні проблеми правознавства*. №2 (26)/2021. С. 126–135.

Rachynskiy R. The Concept of Civil Law Mechanism for Regulation of Family Relations

Summary. The purpose of the author in this article is to formulate the concept of “civil law mechanism for regulation of family relations”.

The author notes that the research into the role and significance of legal regulation of social relations, including family relations, gains new relevance in the context of Ukraine's status as a candidate country for accession to the European Union, since clear regulation of social relations is the main feature of our state's affiliation to the Romano-Germanic legal system.

Having thoroughly studied the conceptual framework, in particular, the concepts of “legal regulation” and “legal regulation mechanism”, the author comes to the conclusion that the legal regulation mechanism should be considered as a set of legal means which have a comprehensive impact on the regulation of social relations with a view to their ordering.

The author also focuses on the concepts of “family law” and “family legal relations”. In particular, the author notes that family legal relations are primarily personal legal relations and only then property relations, and that property relations are always directly related to or arise from personal relations. Furthermore, family rights and obligations are directly linked to a particular person and cannot be transferred to other persons.

The author examines the issues of correlation between civil and family regulation, in particular the subsidiary application of the provisions of the Civil Code of Ukraine to family relations, and concludes that this is fully justified in cases where there is no need for special legal regulation of relations between family members. In particular, the author notes that family law contracts have a contractual construction of civil law, and therefore are governed by the general provisions of the Civil Code of Ukraine regarding contracts, taking into account the details of family law contracts.

The concept of the mechanism of legal regulation of family relations and its features proposed by V. Chernega as a key concept to the author's research.

Based on the research, the author defines such concepts as “family legal relations” and “mechanism of civil law regulation of family relations”. The concept of the mechanism of civil law regulation of family relations is formulated as a set of legal instruments (means, methods and forms) defined for family and civil legal relations, which are aimed at the regulation of family legal relations between the holders (subjects) of the respective rights and obligations, and also at ensuring the public interests of the State with regard to social stability of the primary and basic unit of Ukrainian society.

Key words: social relations, legal regulation, mechanism of legal regulation, family legal relations, mechanism of civil law regulation of family relations.